

Elazar Barkan*

* Columbia Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ve Kamu Yönetimi Bölümü, İnsan Hakları Çalışmaları Enstitüsü.

Tarihsel Diyalog Olarak Özür

Tarih, güncel siyaset ve çatışmalarda, siyasetçilerin ve siyaset uzmanlarının kabul ettiğinden çok daha büyük bir rol oynar. Siyasi özürler hakkındaki sergiye eşlik eden bu derleme kitap, uygun bir zamana denk geldi: Türkiye’de 2013 yazında yaşanan son derece sarsıcı toplumsal uyanış ve eylemler ile Anadolu’da Ermenilerin yok edilmesinin Nisan 2015’e denk gelen yüzüncü yılının arasına. Türkiye demokratik sarsıntılar geçiriyor: Bir yandan halkın gücünün ve aktivizminin cazibesini sergiliyor, öte yandan kendine fazlasıyla güvenen karizmatik bir lider tarafından otoriterlik uçurumundan aşağı sürüklenme riski yaşıyor. Bu mücadele büyük ölçüde tarihsel kimlik meselesinin içinde ve etrafında cereyan ediyor. Ermeni soykırımının temsiline dair mücadele, sivil toplumun ülkede ifade özgürlüğünü genişletme mücadelesinin ayrılmaz bir parçası hâline geldi. Bununla birlikte barış süreci ve Kürt nüfusla yürütülen müzakereler de tarihsel şiddete ve hafızaya yönelik göndermelerle iç içe geçmiş bir durumda. Genellikle devlet tarafından Kürtlere yönelik olarak, ama yer yer de Kürtler tarafından gerçekleştirilen zulme dair tartışmalar kısa süre önce genişleyerek Ermeni soykırımında Kürtlerin rolüyle ilgili hafızaya kadar uzandı. Siyasette itici bir güce sahip olan mağduriyet hafızası, zaman zaman taraflarca ele alınmıyor değil, sözgelimi kimi Kürt siyasetçilerin soykırımında Kürtlerin oynadığı rol nedeniyle özür dileme niyeti sergilemesi gibi. Başbakan Erdoğan’ın Dersim katliamından ötürü özür dilemesinin ardından ortaya çıkan tartışmalar, özrünün siyasi hedeflerinin ne olduğuna odaklandı, özrünün önemli veya politik olup olmadığına değil. Oysa bu özür şüphesiz hem önemli hem de politikti. Hrant Dink’in cenazesi farklı bir kitlesel özre tanıklık etmişti: Liberal Türkiye bütün kuvvetiyle sokağa döküldü ve adım adım yaklaşan cinayeti önleyemediği için özür diledi; dolaylı olarak da Ermenilerin yok edilmesine dair hafızayı demokrasi mücadelesine dâhil etmek için yeterince çaba sarf etmediğinden ötürü af diledi.

Mevcut sergi ve derleme kitap, farklı disiplin ve teorik perspektiflerden hareketle, özürlerin Türkiye’deki siyasi kamusal kültürü çeşitli açılardan nasıl güçlendirdiğine, güçlendirebileceğine odaklanıyor. Kitaptaki vaka incelemeleri bölümü, özürlerin geçmişle hesaplaşmada (bir Amerikan eğitim kurumunun adında olduğu gibi Facing History and Ourselves - Tarih ve Kendimizle Yüzleşmek noktasında) kritik rol oynadığı bir dizi uluslararası örneği kısaca ele alıyor. Siyasi özürlerle dair tartışma genellikle söz konusu özrünün “gerçek” mi, anlamlı mı, yoksa laf ü güzaf mı olduğu etrafında döner. Serginin ve kitabın son

derece berrak biçimde ortaya koyduğu gibi, özürler farklı biçimlerde karşımıza çıkar ve koşullara bağlı olarak değişen siyasi anlamlar taşır. Siyasi özrün tek bir ideal tipi yoktur. Bazı özürler resmîyken bazıları gayri resmîdir. Kimi özörlere maddi telafi, onarım-iade ya da tazminat eşlik eder, çoğuyrsa birer deklarasyon, konuşma ve siyasi performanstan oluşur.

Tarihsel miras, hem ulusal hem de uluslararası planda çatışma çözümünde kritik bir önem taşır, bilhassa çatışmanın aktörleri kimlikler temelinde tanımlanıyorsa. Mağduriyetin ve gaddarlığın unutulması nadirattandır, mağduriyetler dile getirilmedikleri müddetçe iltihaplanmayı sürdürür. Geçmişini değiştiremeyeceğimiz aşikâr olsa da, onu farklı anlatılarla temsil edebilir; geçmiş hakkında düşünürken onu radikal bir şekilde [egemen tekçi anlatılardan] ayırıştırabiliriz. Şayet tarih yalnızca tek biçimde hatırlanabiliyor, husumetler de iltihaplanmaya devam ediyor olsaydı, şüphesiz hiçbir çatışma asla çözüme kavuşturulamazdı. Buna mukabil, sadece Almanya ve Fransa örneğine bakmak bile ülke ve halkların eski husumetlerini nasıl aşabildiğini göstermesi açısından yeterlidir. Ancak bunu başarmak için ülke ve halkların uzlaşma yolunda çaba sarf etmesi gerekir. Özür, kişisel ilişkilerde mucizeler yaratır. Giderek siyasi bir araç olarak gruplar arası husumeti aşan köprüler kurmak için kullanılıyor özür; özellikle de bir diyalogu başlatmak ya da geliştirmek için. Özürler hem etik hem de siyasideir. Her ne kadar kimileri özrü sinik ve manipülatif bulsa da, manipülasyonun bile ancak tarafların hedeflerine hizmet ettiği zaman etkili olduğunu hatırlamalıyız -samimiyet eksik olduğunda dahi. Bir özrü sunmak, kabul etmek, reddetmek, eleştirmek gibi tercihlerin tümü siyasi bir temele dayanır, dolayısıyla tercihlerin siyasi söyleme daha merkezî biçimde dâhil edilmeleri gerekir. Yöntemsel açıdan bunun anlamı şudur: Tarihi, özür sürecine bir araç olarak dâhil etmek ve onun milliyetçi anlatıya meydan okumasını, yeniden düzenlemesini sağlamak, böylelikle milliyetçi anlatıyı ulusun yegâne meşru anlatısı ve eldeki hazır kimliği olmaktan çıkarmaktır.

Siyasi Diyalog Olarak Özür

Mart 2013'te, ABD Başkanı Barack Obama'nın İsrail ve Filistin'e gerçekleştirdiği resmî ziyaretin sonunda, İsrail Başbakanı Netanyahu Türkiye Başbakanı Erdoğan'ı arayarak, Gazze'ye giden Mavi Marmara gemisine yönelik olarak İsrail donanması tarafından Mayıs 2010'da düzenlenen baskın esnasında "Ölüm ve yaralanmaya sebebiyet vermiş olabilecek her türlü hata için, İsrail'in Türkiye halkına özrünü" ilettili. Baskın sırasında dokuz yolcu öldürölmüştü. İki yıldan uzun bir süre, Türkiye ön koşul olarak İsrail'den özür talep etti. Nihayet özür geldiğinde hem Türkiye zafer kazanmış gibi göründü, hem de ABD'nin İsrail üzerindeki tesirinin ve bölgedeki iki önemli müttefikinin tekrar diyalog kurmasını sağlama becerisinin teyit edildiği düşünöldü. Özrün orta ve uzun vadeli etkisine ilişkin olarak,

Hamas'ın yenilme ihtimali ve iki ülke arasındaki eski dostluğun canlanması olasılığını da içeren spekülasyonlardan geçilmiyor. Özrün kendisi ise oldukça sınırlıydı, üzerinde mutabakat sağlanan metin İsrail'e müdahalenin kendisi değil, hataları için özür dileme imkânı tanıyordu.

Kısa vadeli medya coşkusu hızla buharlaştı. İki lider de çok farklı kitlelere hitap ediyor, ülkelerin maddi çıkarları her zaman milliyetçi retorikle örtüşmüyordu. Erdoğan'ın başlardaki yükselen popülaritesi, yaz aylarında kendini içinde bulduğu yurtiçi politik karmaşa nedeniyle kısa sürede inişe geçti. Kamuoyu yoklamalarına göre, çoğu Türk özrün yetersiz olduğunu düşünürken, pek çok İsraili de özrü "eleştiriyordu." Bu durum, her iki ülkede diğer alanlardaki hükümet politikalarına yönelik genel tutumlarla örtüşüyordu. Dolayısıyla şaşırtıcı bir durum yoktu ortada. Milliyetçi tepkiler de ortaya çıktı: Örneğin, aşırılıkçı bir İsraili siyasetçi bunun karşılığında Türkiye'nin de İkinci Dünya Savaşı esnasında Struma gemisini batırdığı için (1942) özür dilemesini talep etti. Yurtiçi siyasette de meseleler vardı: Türkiye'de muhalefet hükümetin ikiyüzlü davrandığını iddia ederken, hükümet zoru seçip özrün "siyaset üstü" olduğunu ilan ediyordu (Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu). Ağustos ayında Başbakan Erdoğan Mısır'daki askerî darbenin arkasında İsrail'in olduğunu iddia ettiğinde, özür çoktan silik bir anı hâline gelmişti bile.

Söz konusu özrün uluslararası siyasetteki orta vadeli etkisi belki daha ilginçti. Türkiye ve İsrail'in turizmden doğal gaz aramaya kadar çeşitli alanlarda yeniden işbirliğine başlaması itibarıyla özür hedefine ulaşmıştı. Türkiye'deki ortam İsrail'e yönelik olarak oldukça eleştirel olmaya devam etse de, siyasetteki değişim aşikârdı. İsrail'in özür dilemesinin, Türkiye diplomasisi açısından önemli bir başarı olduğuna şüphe yok. Yurtiçindeki patlamaya hazır durum ve Suriye iç savaşı önemini azaltmasa, bu özür daha uzun vadeli bir etki yaratabilir, Türkiye'nin bölgedeki konumunu güçlendirebilirdi. Pek çok benzer siyasi olayda olduğu gibi mevzu pişmanlık değil, siyaseten müzakere edilmiş bir özür olduğu için, tesiri zaman içinde azaldı ve o müthiş coşku üç ay içinde kayboldu.

Kuzeydoğu Asya'da Tarihsel Diyalog Olarak Siyaset

16 Aralık 2012'deki Japonya seçimlerinden birkaç gün sonra, yeni Başbakan Shinzo Abe, Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndaki hatalarına dair 1995'te dilediği özrün yerine, 21. yüzyıla uygun, daha genel ve "ileriye dönük bir açıklama" yapmaya niyeti olduğunu açıkladı. Abe, daha liberal olan eski Başbakan Tomic Murayama'nın Japonya'nın başta Çin ve Kore olmak üzere komşularını teskin etmek için yaptığı özre itiraz ediyordu. İhtilafli konuların başında seks kölesi kadınlar ve biyolojik deneyler geliyordu, ancak Japonya'nın yaygın zulüm ve suçları ve bunların kabulü tartışmaları da, geniş bir yelpazeye yayılıyordu. Murayama'nın

özrü öylesine ılımlı bir biçimde dillendirilmişti ki, muhtemelen bu nedenle özürden ziyade pişmanlık ifade ettiği düşünülmüş ve ısrarla “özür olmayan özür” diye reddedilmişti. Japonya’nın herhangi bir zulüm suçuna dair sorumluluğunu uzun süredir reddeden Abe, özellikle zorla seks kölesi yapılan kadınlara ilişkin her tür göndermeyi son yirmi yıldır yüksek sesle reddetmişti.¹ İktidardaki ilk yılında Abe ekonomiye odaklandı ve ihtilafli tarihsel konulara pek mesai ayırmadı. Ağustos ayında, Abe çok sayıda tartışmanın odağında yer alan ve savaşta ölenler (Japonya'nın kimi savaş suçluları dâhil) anısına yapılmış Yasukuni'deki mabede yapması beklenen ziyareti gerçekleştirmedi. İptale gerekçe olarak “Çin Devlet Başkanı Xi Jinping ile düzenlenecek bir zirvenin önünü açmak ve son derece gerilmiş olan ikili ilişkileri düzeltmek,” gösterildi. Başbakan bir çelenk göndermekle yetinirken, bu geleneksel mezarlık ziyaretini onun yerine üç bakan ve başka milletvekilleri gerçekleştirdi. Bütün taraflar bunu yurtiçi ve uluslararası mecburiyetler arasında yeni bir denge çabası olarak gördü ve bir diplomatik kriz yaşanmadı. Bu tutum Abe’nin milliyetçiliğini azaltmadı. Özürler skalasına vurulduğunda olsa olsa üstü kapalı bir hamleydi. Ama yine de ülkeler arası ilişkileri rahatlattı çünkü Abe gibi milliyetçilerin dahi tarihsel husumeti aşmaya istekli olduğunu gösterdi. Japonya, Kore ve Çin arasındaki özür tartışması ve tarihin rolüne dair çok şey yazılıp çizilmiştir. Birbiriyle çelişen tarih yorumlarından çıkan bu güncel tekrar son derece tehlikeli siyasi sonuçlara gebe. Hem uluslararası bir tartışmadır, hem de diğer tarihî tartışmalar gibi Japon liberalleri ve milliyetçileri arasında süren yerel bir tartışmadır. Mesele yalnızca kimin tarih yorumunun doğru olduğu değil, aynı zamanda tarafların bir özre neden bu kadar önem atfettiği: Koreliler ve Çinliler neden son derece belirli bir şekilde ifade edilmesini istedikleri bir özür bekliyor ve Japonlar neden sürekli bu formülasyonu reddediyor? Her iki taraf da özür mevzuunun merkezî önemi konusunda hemfikir – ancak bir tarafın güdüsü ısrar, diğerininki inkâr. Japonya’da hâkim olan yaygın kaniya göre, Japonya zaten yeterince özür dilemiş durumda ve daha fazla özre gerek yok.² Kore’deki görüşse bunun tam zıttı: Japonya’nın ne tam olarak özür dilediğini ne de işlediği suçları ve zulmü kabul ettiğini düşünüyorlar. Şüphesiz bu, filoloji değil siyaset ve diplomasiyle ilgili bir mesele. Dil tartışması bazen kullanılan terime odaklanıyor ve kelimenin “özür” mü yoksa “pişmanlık” mı diye çevrilmesi gerektiği etrafında dönüyor. Öze ilişkin tartışmaysa, bunun aksine, uyumlaştırma yoluyla tarihî farkları aşmak ile milliyetçi gururu vurgulamak için tarihi kullanmak pozisyonları arasında cereyan ediyor. Faillele kurbanlar arasında eşitlik söz konusu olmadığı gibi, Japonların savaş sırasında ve genel olarak sömürge yönetimi boyunca korkunç suçlar işlediğine ve zulmettiğine dair şüphe de yok. Özür tartışması, bu hafızanın

---

¹Gavan McCormack, “Abe Days Are Here Again: Japan in the World”, *The Asia-Pacific Journal*, 10(52), no. 1, 24 Aralık 2012.

²Wikipedia’daki “List of war apology statements issued by Japan” (Japonya'nın savaş özürleri listesi) başlığı altında, hükümet yetkilileri tarafından yıllar boyunca dillendirilen 50’den fazla özürün listesi var (2013).

güncel dünyada nasıl müzakere edileceğine dair bir tartışma. Neden iki taraf da bir çözüm bulmak yerine zıt konumlarını sürdürmeyi tercih ediyor? Söz konusu ikilem iki tarafı da ilgilendiriyor, zira İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden uzun yıllar boyunca (özellikle 1980'ler ve 1990'lara kadar) bölgesel siyasette bir ihtilaf konusu olmayan tarih, izleyen dönemde hem gerilimlerin hem de uzlaşma çabalarının tam merkezinde yer aldı. 2001 ila 2007 yılları da en gergin dönem olarak öne çıktı.³ Gelgelelim asıl soru, tarih ve özürlerle dair ihtilafın bir realpolitik meselesi mi, yoksa idealistlerin özlemleri ile ilgili ahlâki bir mesele mi olduğu? Bu soruları ele alırken idealist/realist ayrımından faydalanabilir miyiz, yoksa realistler uluslararası siyasette ahlâkın oynadığı devasa rolü kabul etmeye başlamalı mı?

Tarih, Demokratikleşme ve Pişmanlık

Soğuk Savaş'ın bitişinden sonra evrilen uluslararası ve kamusal bir norm uyarınca, ülkelerin tarihte işledikleri suç ve adaletsizliklerin sorumluluğunu kabul etmeleri gerekiyor. İnsan haklarının siyasetteki artan tesiri eskinin realpolitik'ine yeni kaygılar ekledi: Etik davranmak ve insan hakları normlarına riayet etmek, siyasi bir koz ve siyasi ikna unsuru hâline geldi. Bu trendin arkasında hem ahlâki kaygılar hem de siyasi hesaplar yatıyor. Ahlâkın ve siyasi hesapların göreceli katkılarını kesin bir netlikle tespit etmek mümkün olmasa da, 1990'lar boyunca, etik ve realpolitik kaygıların başka hiçbir dönemde olmadığı kadar birbirini güçlendirdiği açık. Bu durumun en önemli öncülü, Batı Almanya'nın Holokost'taki sorumluluğunu kabul etmesiydi: 1950'lerde tazminat ödenmesiyle başlayan bu süreç, 1970'lerde tam anlamıyla ulusal çaplı bir olgu hâline geldi. Yerli halklara yönelik şiddete dair artan bir tanınmanın gelişmesi kabulün başka bir alanı oldu – bilhassa eski İngiliz kolonileri Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'da, hatta ABD'de. ABD 1988'de Japon kökenli Amerikalılardan İkinci Dünya Savaşı'nda gerçekleşen tutuklamalar nedeniyle özür diledi ve tazminat ödedi. Tarihsel adaletsizliklerin telafisinin parçası olan bu yurtiçi özür örnekleri, dar anlamda çatışma çözümüne hizmet etmeseler de, özür normunu pekiştirerek etiğin siyasette bir rol oynaması gerektiği iddiasını güçlendirdiler. Bu örneklerin hiçbiri uluslararası baskıdan kaynaklanmadı, yurttaş aktivizmi ve yurtiçindeki siyasi baskı sonucunda benimsendi.

Zaman içinde, özürlerin yaygınlığı o denli arttı ki, bazılarınca uluslararası norm mertebesine yükseltilirken bazılarınca beylik bulunarak yerildi. Öte yandan, çeşitli siyasetçiler pek çok hata ve kusur için sürekli olarak, alelade bir durummuşçasına özür dileyerek özrün değerini iyice azalttı. Gelgelelim şiddet ve zulüm azalmadı. Retorik düzeyinde *Responsibility to Protect* (Koruma Sorumluluğu) şeklinde ifade edilen uluslararası taahhüt de anlamını yitirir

---

³ Thomas Berger, *War, Guilt, and World Politics after World War II*, Cambridge University Press, 2012.

hâle geldi. Buna rağmen, devletin hataları için bir devlet yetkilisi tarafından dile getirilen resmi özür hâlâ gücünü kaybetmiş değil. Bu tür özürler hem güçlü hem de genelde ulus içi ve uluslararası çatışmalarda iyi niyet doğuruyor. Siyasi özürlerin tamamını içeren kapsamlı bir listeden haberdar değilim, ki zaten her özür farklı bir önem düzeyinde. Belirli örneklerde, bir özür neredeyse mitolojik boyutlara kavuşabiliyor. Örneğin Avustralya’da 1996’da iktidara gelen Howard hükümeti Aborjin halkların özür talebini reddetmiş ve görevde kaldığı on bir yıl boyunca da bu ısrarını sürdürmüştü. İşçi Partisi ise özrü 1990’larda gündemine almış ve ancak 2008’de bunu gerçekleştirmişti. Howard’ın iktidarda olduğu süre boyunca, özür sadece yoğun bir yurttaş aktivizmine konu olmakla kalmadı, ayrıca Avustralya’daki iki siyasi kültür arasındaki rekabetin kurucu bir unsuru hâline geldi ve bunların ülkeye nasıl baktığının sembolü oldu. Özür etrafındaki tartışma, hem tarihsel adaletsizliklere hem de Aborjin halklara yönelik süregiden ayrımcılığa temas ediyordu. Tarihteki suiistimallerin hâlen devam ettiği veya suçların izlerinin hayattaki mağdur yakınları için hâlâ önem taşıdığı özür tartışmalarında sık rastlanan ortak bir temadır bu. Hem tarihsel hem güncel bir özür de Britanya’da yaşandı: Başbakan Tony Blair 1990’larda İrlandalılarından hem “the troubles” olarak anılan ve 1960’ların sonunda başlayıp otuz yıl kadar süren şiddet için, hem de 1840’larda yaşanan açlık için özür diledi. Her iki özür de birer iyi niyet jesti olarak düşünülmüştü ve Hayırlı Cuma Anlaşması’na giden yolu açtı. Bu tür politik özürler stratejiktir ve hem realpolitik hem etik çerçevesinde anlaşılmalı gerekir. Çünkü ahlâki retorik ve etik normlara başvururlar ve de siyasi süreçte kritik bir rol oynarlar.

Özrünün içeriği ve formülasyonu neredeyse ikincil öneme sahiptir. Asıl önemli olan niyet ve performanstır. Her ne kadar Japonya örneği, retorik jimnastiğin hükümetin samimi bir özre karşı direncini gizleyemediğini düşündürse de, Almanların Yahudilerden dilediği özür tam ters yöne işaret eder. İkinci Dünya Savaşı sonrası ilk özür Şansölye Adenauer tarafından dilendi: Adenauer Batı Alman Parlamentosu’na tazminat anlaşmasını sunarken, Alman halkı “adına” işlenmiş suçlardan dolayı özür diledi. “Almanya tarafından” ya da “Alman halkı tarafından” değil onların adına işlenen suçlardan dolayı. Bu daha mesafeli formülasyon doğrudan sorumluluğu ortadan kaldırıyordu. Ancak bu dilbilimsel formülasyon herhangi bir ters tepki doğurmadı, çünkü özür normu henüz gelişmemişti ve bu öylesine emsalsiz / eşi benzeri görülmedik bir durumdu. Bu özür Almanya’nın Yahudi halkıyla ve İsrail’le ilişkisini - uzun yıllar sürecektir - yeniden inşa sürecini başlatmasına ve en önemlisi kendi kimliğini yeniden tahayyül etmesine olanak tanıdı. Yirmi yıl kadar sonra, Willy Brandt Varşova’da Getto kurbanlarını anmak için diz çöktüğü zaman, dramatik bir biçimde Almanya’nın yeni öz kimliğini ilan ve tesis etmiş oldu. Brandt, resmî-biçimsel siyasi bir kefaret taahhüdünü kamusal bir taahhüde çevirdi, Doğu’ya yönelik siyasi açılımını başlattı ve ahlâk siyasetini güçlü bir realpolitik’e dönüştürdü. Almanya’nın bir sonraki kuşakta daha birçok önemli

dönüşüm geçirmesi gerekecekti, ancak gidilecek istikamet böylece kamuoyuna ilan edilmiş oluyordu.⁴ Alman örneği zamanla Kuzeydoğu Asya’da sıkça dillendirilir oldu; pek çok yorumcu neden Japonya’nın Almanya gibi davranmadığını sorguladı.

Almanya’da siyasi özre doğru yaşanan evrimin kritik bir bileşeni, Almanların yaşadığı ıstırap ve mağduriyete dair tavidir. Savaş sonrasındaki ilk yıllarda, bilhassa 1940’ların sonu ve 1950’lerde, Almanların yaşadığı çetin ekonomik sıkıntılar, Adenauer’ın pişmanlığı dile getirme anlamında aslında kamuoyunun çok ilerisinde olduğunu gösteriyor. Her ne kadar bugün hiçbir Alman savaş sırasında ve sonrasında Almanların çektiği ıstırapları kalkıp da Yahudilerin ve diğerlerinin Holokost’ta çektikleriyle karşılaştırmasa da, savaşın hemen ertesinde durum hiç de böyle değildi. Almanların çektiği ıstırap Alman deneyiminin merkezinde yer alsada, pişmanlık kültürü olgunlaştıkça, söz konusu ıstırapla ilgili geçici bir “stratejik unutmama” yaşandı. Hatta benim “ulusların suçluluğu” dediğim -ve yeni bir uluslararası ahlâk ve bir dizi yeni siyasi norm teşkil eden- olgunun kalbinde, tam da, sorumluluğu ve suçluluğu, kendi çektiği ıstırapı öne çıkarmadan kabul etme isteği yatar.⁵

“Üçüncü dalga” demokratikleşme sürecini yaşayan ülkelerde de bununla ilişkili bir eğilim baş gösterdi: Önce sınırlı biçimde Yunanistan, İspanya ve Portekiz’de, ardından da 1980’lerden itibaren daha cesur biçimde Latin Amerika’da. İleride geçiş dönemi adaleti olarak anılacak olgu bir embriyon misali olgunlaşmaya başladı. Bu ülkelerin hepsinde ortak olan, devlet kurumlarının, devlet yetkililerinin işledikleri suçlara dair sorumluluğunun ve devletin bu suçları çeşitli mekanizmalarla telafi etme görevinin kabulüydü. Söz konusu mekanizmalar arasında yer alan davalar, hakikat komisyonları, anmalar ve tazminatlar hep birlikte ulusal kolektif hafızayı ve kimliği yeniden inşa ediyordu. Geçmişle hesaplaşmak, demokratikleşme sürecinin kilit bir unsuru hâline geldi. Bu yeni norm sayısız kez ihlal edildiyse de, her yeni geçiş sürecinde beklenir ve talep edilir oldu. Artan sayıda siyasetçi ve aktivist hakikatin bir hak olduğunu savundu ve suçluların cezasız kalmasının da bir suç olduğunu iddia etti.

Söz konusu özür siyaseti, demokrasiye geçen ülkelere giderek çatışma sonrası çözüm ve barış inşası süreci içindeki ülkelere doğru yayıldı. Bir suçun cezasız kalmasının çatışmanın (diktatörlük veya savaş biçiminde) yeniden başlaması riskini doğurduğu, suçun telafisinin yalnızca koşullar uygunken uygulanacak bir hak olmadığı fakat aynı zamanda ihtiyatlı bir politika olduğu zira suçun ileride tekrarını önlediği mefhumu siyasette yankı buldu. “Bir daha asla!” ve “Adalet yoksa barış da yok!” sıklıkla tekrarlanan sloganlar oldu. Suçların cezasız kalmasına karşı mücadele yaygınlaştı, yeni kurumlar ve uluslararası normlar ortaya çıktı; her

---

⁴ Lily Gardner Feldman, *Germany’s Foreign Policy of Reconciliation: From Enmity to Amity*, Rowman & Littlefield, 2012. Berger, agy.

⁵ Elazar Barkan, *The Guilt of Nations: Restitution and Negotiating Historical Injustices*, The Johns Hopkins University Press, 2000.

ne kadar söz konusu normlar genelde birer özlem olarak kalsa da. Normların ve kurumların ne kadar etkili olduğu tartışmaya açıksa da, suçun telafisi ile daha güçlü demokrasi arasında korelasyon olduğu ortadadır.⁶ Ancak belirtmekte fayda var, geçiş dönemi adaleti mekanizmalarının etkisine dair çalışmalar, demokrasiye geçiş ve barış inşası süreçleri arasında ayrıma gitmez; söz konusu çalışmalar aynı normların her iki durumda da geçerli olduğunu varsayar. Bu durum, tam da literatür bu ayrıma pek dikkat çekmediği için ve bu iki geçiş biçiminde geçmiş çok farklı kurgulandığı ve algılandığı için kayda geçirilmeli. Tarih öncelikle grup kimliği, ulusal kimlik ve etnik kimlik üzerine oturur. Siyasi şiddetle bölünmüş homojen bir demokraside, grup ulusa tekabül eder ve anlatıya dair verilen mücadele yurtiçinde cereyan eder. İster yurtiçi ister uluslararası olsun iki grup ortak tarihlerine dair tartışmaya giriştiklerinde, bu ihtilaf izleyen kuşaklarda da süregider. Tarihsel anlatının siyasi gücü toplumsal yaşam açısından kritik önemdedir. Geçmişe yönelik artan ilgi, gerek uzun süredir devam eden tartışmaların gerekse de demokrasilerde gruplara (azınlıklara) yönelik ayrımcılığın ele alınması için verilen desteğin artmasıyla bağlantılıdır. Bir demokraside tarihteki suçların tazmini söz konusu olduğunda, meseleler genelde birkaç on yıl öncesine dayanır (İkinci Dünya Savaşı'nda yaşananların yeniden gündeme gelmesi gibi), ama bazen de çok daha eskiden olup bitmiştir (1990'larda yüksek sesle dillendirilen, kölelik için tazminat talebi gibi). Ancak gruplar arası (örneğin farklı uluslar, etnik kökenler ya da dinler arası) bir çatışmada tarih güncelliğini koruyorsa, çatışma çözümü genelde dikkati geçmişteki meseleyle yüzleşmekten ziyade geleceğe yönelterek tarihi aşmaya çabalar.

Çatışma Çözümü ve Barış İnşası

Kuzeydoğu Asya'daki uluslararası gerilimlerde tarihin oynadığı rol, “bırakalım geçmiş geçmişte kalsın” tavrının bazı vakalarda tam da realpolitik'in antitezi olduğunu çatışma çözümü camiasına belki de en kuvvetli biçimde hatırlatan unsurdur. Tarihin çatışmanın tam kalbinde yer aldığı durumlar vardır. Biz Soğuk Savaş'tan ve onun temsili savaşlarından uzaklaştıkça ve tarafların kimliği uluslararası çatışmalarda daha merkezî hâle geldikçe, tarihsel müdahalelerin çatışma çözümü paradigmasına dâhil edilmesi de o kadar acil bir gereklilik hâlini alıyor. Tarih, bizim geçmişe dair anlatımızdır – bazen akademisyenler olarak ama daha sıkça uluslar olarak. Dolayısıyla, tarafların adalet ve tarihsel adaletsizliklere bakışı, onların çatışmaların belirli neticelere varmasını kabul edip belirli neticelere varmasını reddetme eğilimini de şekillendirir. Tarihin güncel ihtilafların “gerçek” nedenlerini örten bir

---

⁶ Kathryn Sikkink, *The Justice Cascade: How Human Rights Prosecutions are Changing World Politics*, W. W. Norton & Company, 2011. Jack Snyder ve Leslie Vinjamuri, “Trials and Errors”, *International Security*, 28(3): 5-44, Winter 2003/04. Tricia D. Olsen, Leigh A. Payne, Andrew G. Reiter, *Transitional Justice in Balance: Comparing Processes, Weighing Efficacy*, US Institute of Peace Press, 2010.

retorikten ibaret olduğu fikri, belirli örneklerde apaçık yanlıştır. Türkiye ve Ermenistan arasındaki ihtilaf salt 1915 soykırımıyla ilgili değildir; ancak bu mesele çatışmanın diğer bütün yönlerini gölgelemektedir.

Çatışmalar çeşitlilik arz eder ve çatışma çözümü de farklı yaklaşımlar gerektirir. Okuduğunuz bu kısa paragraflarda tüm bu yaklaşımların zenginlik ve çeşitliliğini ele alma niyetinde değilim. Ancak tüm çeşitliliğine rağmen, çatışmaları siyasal saikli ve kimlik temelli çatışmalar olarak ayırmak mümkündür, ki iki kategori de hem uluslararası hem de yurtiçi örnekler içerir. Siyasi bir öze sahip çatışmalarda (Arjantin örneği gibi), tarihsel etos daha kolay bir biçimde çözüme kavuşturulabilir; hatta taraflar arasında uzlaşma sağlanabilir. Söz konusu örneklerde, uzlaşmanın koşulu olarak politik demokratikleşme ve adalet süreçlerine vurgu yapan geçiş adaleti mekanizmaları ön plandadır ve çatışmanın kaynağına dair tarihsel ihtilaflar ikincil konumdadır. Özür, hakikat komisyonu ve davalar, muhtemel tazminatlar ve hatırlama çabalarının bir kombinasyonu, ulusun yeni kimliğinin parçasını oluşturur. Bu da, katılımcıların, mirası kimliklerine işlemiş olsa dahi, çatışmanın sonlandığı sonucuna varmalarına imkân tanır ve bazı kurbanlar onlarca yıl sonra bile sahneye çıkabilir – Arjantin’deki kayıpların çocukları gibi.

Kimlik temelli çatışmalarda ise durum son derece farklıdır. Bu çatışmalarda, çatışma çözüm süreci devam ederken ve hatta barış tesis edildikten sonra bile, tarihsel anlatı iki tarafı da beslemeye devam eder. Bu vakalarda hakikate dair çelişkiler içten içe kaynayabilir ve kaynar da, hatta bir dizi nedenden dolayı anlaşmazlıklar da patlak verebilir – örneğin milliyetçiler güç kazanmak için bu tür anlaşmazlıkları bir araç olarak kullanabilir. Bu tür durumlarda, tarihsel etos açısından, anlatıları ve perspektifleri ele almak hayati önem taşır. Farklı disiplinlerin metodolojileri farklı yaklaşımlara vurgu yapmaya meyillidir. Bir türlü çözümlenemeyen çatışmaların ele alınması noktasında, örneğin Daniel Bar-Tal çatışmayı şekillendiren sosyo-psikolojik etkenlere odaklanma gereğinin altını çizer, ki kendisi bunları “kolektif hafıza, çatışma etosu ve kolektif duygusal yönelimler” şeklinde tarif eder: “Karşıt taraflar arasında barışçıl ilişkilerin tesisi, başarılı bir uzlaşma sürecine dayanır; o da, çelişkili etosun değişmesini ve alternatif bir *barış etosunun* oluşumunu gerektirir.”⁷ Psikolojik etkenler şüphesiz kritik önem taşır taşınmasına ama bunlar nasıl yeniden şekillendirilecektir? Bu noktada genel kabul gören birtakım doğrular var; örneğin insanların “çatışmaya dair inançlarını seçici bir bilgilenme süreci ve edinilen bilginin taraflı biçimde yorumlanması,” kanalıyla oluşturduğu gibi.

---

⁷ Daniel Bar-Tal, “Sociopsychological Foundations of Intractable Conflicts”, *American Behavioral Scientist*, 50(11): 1430-1453, July 2007, <http://abs.sagepub.com/cgi/content/abstract/50/11/1430> ; Daniel Bar-Tal, “From Intractable Conflict through Conflict Resolution to Reconciliation: Psychological Analysis”, *Political Psychology*, 21:351-365, 2000.

Bir türlü çözülemeyen çatışmalar yaşayan toplumlar arasında bu inançlar iyice kutuplaşmış durumdadır. Çatışma çözümü uzmanları, uzlaşmanın şu unsurların bazılarını ya da tamamını içermesi gerektiğini kabul eder: Hakikat, af, merhamet, adalet, barış ve de taraflar, gruplar ya da devletler arasında yeni siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler yaratarak geleceğe odaklanmak. İlaveten, bağlama özgü etkenler de uzun bir liste teşkil eder: üçüncü tarafların müdahalesi, ilgili toplumun karşı tarafla beraber ortak projelere girişmeye istekli olup olmaması, uzlaşmayı destekleyen ve reddeden tarafların görece gücü, her iki taraftaki eğitim, medya ve kültür/din kurumlarının sürece katılımı. Bütün bu etkenler geçerlidir ve bunlar neden bazı süreçlerin diğerlerinden başarılı olduğuna ışık tutar. Psikolojik intibak; sosyal hedeflere, bu hedeflerin haklılığına, bunlara erişmek için kullanılan yollara ve ayrıca karşı gruba dair kamuoyunda yaygın olan inançların değiştirilmesini içerir. Ancak psikologlar ve çatışma çözümü uzmanları bu inançların nasıl değiştirileceği meselesiyle uğraşırken, yapısal tarihsel intibak ve uzlaşmaya gerektiğince dikkat sarf etmemiştir.

Küresel normlar grup inançlarının işleyişine dair bir çerçeve çizebilir belki, ancak bu çatışma çözümü ilkelerinin hangilerinin verili çatışmada işleyip işlemeyeceğini belirleyecek olan unsur, özgül bağlam ve tarihî durumdur. Özgül yönler önemli olduğu için, tarihin yeniden yazımı çatışma çözümünde kilit bir unsurdur. Tarihçinin görev alanına giren, çatışmaya dair yeni bir kavrayış geliştirme işi, çatışma çözümünde yeterince değerlendirilmemiş bir kaynaktır. Çatışma çözümü ve barış inşası süreçlerinde tarihsel diyalogun kritik bir rol oynayabileceğini kabul etmeliyiz; hedefimiz de tarihçileri çatışma çözümü mekanizmalarına aktif birer katılımcı olarak dâhil etmek ve bu tür angajmanları kolaylaştıracak kurumsal çerçeveyi inşa etmek olmalıdır – örneğin iki tarafı da içeren tarih komisyonları taraflar arasında köprü kuran anlatılar inşa edip ardından bunları yaygınlaştırabilir. Daha nüanslı -ve daha az milliyetçi- bir tarih görüşü, uzlaşma açısından daha elverişli olacaktır. Bu elbette ki failler ve kurbanlar arasında tarihsel eşitlik ilan edileceği anlamına gelmez; daha ziyade milliyetçi tarihlerin mitolojiden arındırılması, kamuoyu liderleriyle diyalog kurup yalanların cezasız kalmasının engellenmesi ve karşı tarafa daha fazla empatiyle yaklaşmak anlamına gelir. Tek bir tarihsel anlatıya ulaşılması muhtemel değildir; doğrusu bu pek istenir bir durum da değildir. Nüanslar önemlidir, hatta benzer bir anlatı farklı taraflar için apayrı anlamlar dahi içerebilir. Gelgelelim ortak bir anlatı, karşıt tarafların farklarını tek bir çerçeve içine konumlandırmasına ve belki de ortak bir tarihi şekillendirmesine olanak sunar.

Anmalar

Geçiş adaletinin yeni ahlâk ve normları ile milliyetçi tarihler ve çatışmalar arasındaki gerilim, tarih dersi kitaplarında ve anmalarda cisimleşir. Ulusun kimliğinin bu iki vechesi, genelde

geçiş dönemlerinde yoğun bir reformdan geçer. Şaşırtıcı olmayan biçimde, bu iki arena ihtilaflara konu olur. Kahramanlar ve kurbanlar nasıl hatırlanacaktır? Kimin fail, kimin görgü tanığı, kimin kurban olarak anılması gerekir? Bunlar pek çok çatışma ve çatışma sonrası durumda sıkıntılı konular hâline gelir. Belirli örneklerde, kötülüğün bellekleştirilmesindeki maksat, ülkenin artık değiştiğini ilan etmektir. Latin Amerika’da, bilhassa da Arjantin ve Şili’de, bu gayet nettir. *Memoria Abierta* (Açık Hafıza) -Arjantin’de devlet terörü (1976-1983) döneminde yaşanan şiddetin hafızasını muhafaza etmeye ve yaymaya çabalayan bir insan hakları örgütleri koalisyonu- bölgedeki bu tür anma, kurum ve projelere iyi bir örnek teşkil eder.⁸ Bu tür oluşumların başlıca hedefi, bölgede daha az geçerli olan çatışma çözümünden ziyade demokrasinin kuvvetlendirilmesidir. Ancak bu iki hedef arasında ortak olan normatif hedefler vardır ve birindeki başarı (demokratikleşme) diğerinin özlemlerini de pekiştirir. Demokrasiye geçiş sürecinde bulunan ülkelerde yaşanan bellek mücadelesi oldukça karmaşıktır; hatırlanması gerekenlerin özgül boyutlarına, anılacak tarihlere, belleğin biçim ve içeriğine ve de ulusun kimliğine odaklanır. Ancak bunlar görece selim ihtilaflar olarak görülebilir, çünkü mücadele yok olan bir rejim ile yeni bir hükümet ve sivil toplum arasındadır. Bu mücadele, yenilmiş bir diktatörlük ideolojisini savunmaya devam eden etnik veya dinî gruplar arasındaki bir çatışmayı içermez. Aksine, çatışma sonrası durumlarda, iki tarafın da tarihsel hafızası son derece nettir ve hafıza genelde çatışmanın bir tarafını meşrulaştırıp ötekini karalamak için kullanılır. Grup kimliğine bağlılık, siyasi angajmanın çok ötesindedir ve kuşaktan kuşağa aynı biçimde aktarılmaz. İkinci ve üçüncü kuşaklar diktatörlük ideolojisine sarılmazlar belki, ama şüphesiz etnik ve dinî kimliklerini muhafaza ederler.

Belirli örneklerde anmalar bir arınma mekanizması teşkil eder; öyle ki, her ne kadar ülke bir tür otoriter rejimle yönetilmeye devam etse de, geçmiş zulümlerin anılması aslında yaşanandan daha iddialı bir geçiş sürecini temsil eder. Bunun belki de en çarpıcı örnekleri Kamboçya ve Ruanda’dır. Bu ülkelerde yaşanmış soykırımlar milli ıstırap ve kimliğin cisimleşmiş hâlidir. Kamboçya’da başlıca anma mekânı olan Tuol Sleng hapisanesinde, Kızıl Khmerler 17.000’den fazla mahkûma işkence etmiş ve öldürmüştür. Söz konusu mekân orijinal hâliyle muhafaza edilmiştir ve önemli bir turistik destinasyon teşkil eder. 2002 yılında, Tuol Sleng’in duvarında yer alan ve 300 insan kafatasından oluşan Kamboçya haritası kaldırılmıştır. Amaç Kamboçya’nın imajını biraz yumuşatmak, onu bir “ölüm tarlası” olmaktan çıkarıp bir turizm ve yatırım merkezine dönüştürmektir. Kamboçya bir yandan dünyaya açılır ve turist çekmeye çabalarken, otoriter bir ülke olmaya da devam etmektedir.

---

⁸ <http://www.memoriaabierta.org.ar/eng/index.php> Ayrıca, Elizabeth Jelin, “Public Memorialization in Perspective: Truth, Justice and Memory of Past Repression in the Southern Cone of South America”, *The International Journal of Transitional Justice*, 1:138-156, 2007.

Benzer biçimde, Kigali Hafıza Merkezi de Ruanda'nın soykırım anmalarının merkezinde yer alır ve internet sitesi yaşanan dehşet kadar ülkenin güzelliklerine de değinir. Ancak her iki ülke de otoriter bir rejimle yönetilir ve hükümet mevcut rejimin kurbanlarının anısına pek az müsamaha gösterir. Bu özellikle Ruanda için geçerlidir: Hutu kurbanları ve onları yaşadıkları zulüm, resmî anmaların dışında tutulmaktadır.⁹ Bu tür bir tarihsel manipülasyon gelecek açısından pek hayırlı değildir, çünkü bastırılmış sesler bir noktada haklarını talep edebilir ve bu da yeni bir çatışmaya yol açabilir.

Ortak mekânlarda vücut bulan birbirine zıt etnik bellekler, geçiş sırasında ve ertesinde anlaşmazlıklara yol açar. Mekân, kimlikler arası rekabetin bir odağı hâline gelir, çatışmayı kanalize eder. Buna görece selim bir örnek, Talin'deki Bronz Asker anıtıdır. Estonya'da hayatını yitiren Sovyet askerlerine adanmış anıtın “Talin'in Kurtarıcıları Anıtı” şeklindeki ismi, 2007 yılında “İkinci Dünya Savaşında Ölenler Anıtı” şeklinde değiştirildi ve anıt başka bir yere taşındı. Değişim geçiren tarih yazımı, Sovyetleri kurtarıcılık tahtından indiriyor ve geçici bir Estonya hükümetinin Eylül 1944'te Sovyetler gelmeden birkaç gün önce Talin'i kurtardığını ilan ediyordu. Tarihin 2007 yılında bu şekilde yeniden yazımına, Estonya'da 1991'deki bağımsızlığından bu yana görülen en büyük ayaklanmalardan biri eşlik etti; on iki kişi yaralandı ve bir kişi hayatını kaybetti. Her iki taraftan milliyetçilerin ilgisini çeken anıt, Estonya'daki Sovyet yönetimine dair tartışmanın odak noktası oldu.¹⁰ Bu tür bir hissiyat, Doğu Avrupa'nın her yerinde mevcuttu.

Çekilen ıstırabın anıtlara yansıtılması genelde uzlaşma sağlamak yerine çatışmayı şiddetlendirir. Bu özellikle çatışmanın hâlen sürdüğü ve anmanın milliyetçilerin elinde bir manipülasyon aracı hâline geldiği örnekler için geçerlidir. Bu da bilhassa kurbanların muteber kılınması normu açısından ciddi bir meseledir, ki bu norm kurbanların taleplerinin meşrulaştırılmasını beraberinde getirir. Anmalar birer çatışma hâline gelir. Bu durum özellikle eski Yugoslavya için geçerlidir: İkinci Dünya Savaşı toplama kamplarından tutun da 1990'ların katliamlarına kadar pek çok gaddarlığın ve suçun işlendiği mekânlar, etnik bellek savaşları için bitmez tükenmez bir siyasi cephane kaynağıdır. 1990'ların savaşlarından geri kalan en korkunç örnek Srebrenitsa'dır, ama daha pek çok mekân vardır. Örneğin Vukovar'da yoğun bir hafızalaştırma söz konusudur ve “çok sayıdaki savaş anıtının kasabada Hırvat ve Sırp arasındaki uzlaşmayı engellediği” yolunda kanıtlar vardır. Çünkü bahis konusu anıtlar,

---

⁹René Lemarchand, “The Politics of Memory in Post-Genocide Rwanda”, http://www.chgs.umn.edu/histories/occasional/Lemarchand_Memory_in_Rwanda.pdf ; Anna-Maria Brandstetter, “Contested Pasts: The Politics of Remembrance in Post-Genocide Rwanda”, http://www.nias.knaw.nl/Content/NIAS/Publicaties/Ortelius/Ortelius_Lecture_6.pdf

¹⁰ “Deadly Riots in Tallinn: Soviet Memorial Causes Rift between Estonia and Russia”, <http://www.spiegel.de/international/europe/deadly-riots-in-tallinn-soviet-memorial-causes-rift-between-estonia-and-russia-a-479809.html>

seçici bir belleği teşvik eder, Sırp tarafın kurbanlarını göz ardı eder ve dikkatleri ilerleme pahasına geçmişe yöneltir.¹¹ Pek az insan bu etnik hafızalaştırmaya karşı durmaktadır.¹²

Geçmişle Yüzleşmek

Ortak fiziksel hafıza ve kimlik uzamları çatışmayı tetiklediği kadar ortak çalışma mekânları sağlayıp çatışma çözümünü güçlendirebilir. Bu tür bir alan, yoğun ihtilaflara konu olan tarih dersi kitaplarıdır - en meşhur örnek 1990'lar Japonyası'dır. Bu aynı zamanda aktivistlerin, milliyetçi anlatılar arasında köprüler kuran reforme edilmiş metinler üretmeye çabaladığı bir alandır.¹³ Müzeler, ders kitapları, tarih komisyonları ve yeni medya, çatışma sonrası toplumlarda kimlik mücadelesinin yaşandığı alanlardan yalnızca birkaçı. Geçiş dönemi adaleti camiası, gelecekteki suçlara karşı panzehir olsun diye suçların cezasız kalmasına karşı mücadeleye ve zulüm hafızasının muteber kılınmasına odaklanırken, çatışma çözümü ve barış inşası camiaları dikkatlerini öncelikle geleceğe yöneltir. İki yaklaşım arasındaki tartışma, ahlâk ve realpolitik arasında bir tartışma olarak resmedilir ve adalet taleplerinin barışa ulaşma hedefini engellediği iddia edilir. Bugünlerde özellikle Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Sudan veya Uganda'yla ilgili verdiği kararların yarattığı tartışmalarda bu mesele özellikle geçerlidir ve Balkanlarda da Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi bağlamında çok müzakere edilmiştir. Hakikat komisyonları örneklerinde de, özellikle komisyonların af ilan ettiği durumlarda, ihtilaflı bir mevzudur bu çünkü affın suçların cezasız kalmasını teşvik ettiği öne sürülür. Hakikat komisyonları ve davalar farklı erdemlere (kapsam, masraf, hakikat türü) sahipse de, her ikisi de devletin siyasi kültüründe bir kayma yaratmak için geçmişteki suçların kabul edilmesi meselesine odaklar ulusu. Buna karşın, çatışma çözümü camiası anlaşmaların önünü açacak mekanizmalar yaratmaya ve geçmişi arka plana atarak yeni bir rota çizecek kurumlar oluşturmaya odaklanır.

Bu iki yaklaşım güçlerini birleştirmek durumunda. Çatışma çözümü, tarihi bir araç olarak sahiplenmelidir: Milliyetçi anlatıyı reforme etmek için uğraşmalı ve böylece bu anlatıyı ulusun yegâne meşru ve elde hazır kimliği olmaktan çıkarmalıdır. Geçiş dönemi adaletiyse

¹¹ Janine Natalya Clark, "Reconciliation through Remembrance? War Memorials and the Victims of Vukovar", *The International Journal of Transitional Justice*, 7: 116-135, 2013.

¹² Elazar Barkan ve Belma Becirbasic, "The Politics of Memory, Victimization and Activism in Post-conflict Bosnia and Herzegovina", yayımlanmamış metin.

¹³ Çatışma çözümü amacıyla tarih dersi kitapları yazımı için sürekli çaba sarf eden belki de en meşhur kuruluş, Georg Eckert Enstitüsü'dür (<http://www.gei.de/en/the-institute.html>). Giderek küresel hâle gelen "Facing History" (<http://www.facing.org/>) adlı Amerikan kuruluşu da, tarih pedagojisini çatışma çözümü ve ırkçılık karşıtı eğitimde kullanmaktadır. Ayrıca bkz. Elizabeth A. Cole (der.), *Teaching the Violent Past: History Education and Reconciliation*, Rowman & Littlefield Publishers, 2007. Uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenen başka pek çok yerel ve bölgesel proje de mevcuttur. Örneğin bkz. Selanik'teki Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (Güneydoğu Avrupa Demokrasi ve Uzlaşma Merkezi); <http://www.cdsee.org/> ve Avrupa tarih öğretmenleri ağı *Clio Europe* (<http://www.euroclio.eu/new/>).

kurbanların tanıklıklarını her şeyin üzerinde tutmanın tehlikeli olduğunu ve tek başına suçun kabulünün çatışmayı harlayabileceğini görmelidir. Uluslararası çatışma çözümüyle uğraşanlar, tarihin *inşa edilmiş* olduğunun ayırıcına varmalıdır. Pek çok başarılı örnek, çok sayıda faydalı araç ve yapacak çok iş var. Uluslararası camianın henüz farkına varmadığı bir zorlu mesele ile karşı karşıyayız.

İngilizceden çeviren BARIŞ YILDIRIM